

ОЛЕСЬ ГОНЧАР ЦВІТ НАРОДНОГО СЛОВА

Роки минули відтоді, а досі пам'ятається, як були схвильовані ми, група українських письменників, коли під час відвідин кімнати-музею В. І. Леніна в Кремлі, серед книжок, що їх Володимир Ілліч завжди тримав під рукою, побачили ще одну, зовсім для нас не байдужу:

— Словник Грінченка!

Всі ми схилились над книгою, і тиша роздуму залягла, — було ж таки над чим замислитись при цій несподіваній зустрічі... Ось тут, у робочому кабінеті вождя революції, де в роки найбільших напруг ішлося про фронти та блокади, про боротьбу з голодом та розрухою, — у цій скромній, до всього світу відкритій кімнаті, поміж книжок виділених, поміж видань, які чимось особливо привернули увагу Ілліча, було й це: «Словарь української мови», найповніша на свій час мовна скарбниця нашого народу.

Багато відтоді води сплигло, зміни у світі сталися грандіозні, епоха народила тисячі й тисячі нових понять, нових слів, що їх годі було б шукати в словнику Бориса Грінченка. Нове життя нового прагне слова, — цілком, зрештою, природний процес розвитку. Та все ж, вслухаючись у розбурханий багатоголосий гомін нової доби, ми віддаємо належне і славетному нашому ветеранові-словникові, що й нині всюди знаний як словник Грінченків, той, що з синівською сумлінністю, з дивовижною, як на тодішні можливості, повнотою зібрав усе, що на той час вродило квітчасте поле живої української мови.

Словник зафіксував мовби самі оті «моменти вічності», коли думка людська кристалізується в слові, начеб вловив творчі оті миттєвості, таємничі, як цвіт папороті, коли з небуття, під покровом тайнощів виникає прекрасне. Багатовіковий досвід трудового люду, його творча снага, сила духу, біль і гнів, боротьба, страждання, мрії — все це зафіксовано в слові, в народній пісні, думі, прислів'ї, повнозерному народному афоризмі. Якась є мудрість долі в тому, що світла материнська сльоза стає самоцвітом шевченкової поезії і що навіть під стопресовим гнітом, у темних розпечених надрах життя народжувалось слово-алмаз, міцністю своєю здатне перебути вічність.

У часи похмурі й гнітливі складався словник Грінченка. Тільки любов здатна була звершити цей подвиг, звершити працю всеосяжну, завдяки якій зібране до купи багатство відкрилося ніби своєю новою якістю, глибинною суттю: це ж бо у фантастичній лексичній щедрості, в багатющому духовному спектрі постало саме життя народу, постало в усьому розмаїтті, в усій достовірності дум і почуттів, — чи не цим і привернула геніально-чутливу увагу Ілліча ця, власне, єдина тоді наша мовна скарбниця?

Класична українська література, починаючи від Шевченка чи навіть ще й від Котляревського, показала нам приклад того, як треба ставитись до народної мови, цього ясного і справді цілющого для художника джерела. Гоголь, захоплено відкриваючи красу фольклору, колись висловив думку, що саме народні пісні, може, навіть більше, ніж праці історико-документальні, виповідають нам справжню не поверхневу історію народу, розвиток його моралі, психології, глибинні процеси духовного життя.

Це ж можна сказати й про творчість народу в царині мови, у довготривалій розбудові тієї найскладнішої сфери, яка, мовби володіючи безліччю живих нервових закінчень, не перестає дивувати нас своєю чутливістю, незрівнянною здатністю вловлювати весь гомін світу — і потужні гуркоти епохальних подій, і ледь чутний шепіт інтимного, найближчу хвилю життя і його найдальші зоряні шуми.

Коли йдеться про майстерність письменника, про його професійну підготовленість до нелегкої й відповідальної творчої праці, коли хочемо визначити справжність таланту, що йде в літературу, то неодмінною ознакою тут буде, мабуть, саме це: вміння молодого митця вслухатися в мову народу, всією душею сприймати й відчувати народне слово, його інтонаційні відтінки, всю його багатобарвність, розмаїття, красу, часом глибоко приховану. Бо ж і у тім то й місія майстра, щоб цю красу видобути, викресати зі слова навіть найбуденнішого, створивши йому відповідне сусідство, надавши слову таке місце у творі, де

б воно само оновилося, набуло свіжості, сяйнуло, розквітло!..

Не було випадку, щоб видатний твір літератури був написаний сірою мовою, щоб вдалось його вибудувати словами зужитими, знебарвленими до пересічності, до нудної стертості п'ятака. Енергія слова — з енергії душі, тільки так. Убога стилістика найчастіше є породженням убогої думки. Ставитись до мови творчо, сміливо, але й з безмежною відповідальністю — це чудово вміла робити наша класична література. Досвід її вчить, що найвища майстерність художника слова — у його вірності життєвій правді, яка вбирає в себе, зокрема, й правду народної мови, засвідчену в найрізноманітніших виявах — і в пісенному ліризмі, і в гуморі, і в згустках афористично тугої народної мислі.

На 76 мовах створюється в наші дні багатонаціональна радянська література. Створюється в кліматі братерства, на просторах соціалістичних, де є місце всім: і мові великого російського народу, що стала для нас мовою інтернаціонального єднання, і мовам народів, що мають кожен свою більшу чи меншу літературну традицію, — є такі, чие ранне слово на пергаментях писалося десь у сивих давнях, у часах античних, і з ними поряд заявляють про себе народи молодомовні, чия писемність веде своє літочислення від історичного пострілу «Аврори».

При погляді на сучасну українську літературну мову природно помітити, що це мова народу, який живе й працює в сім'ї соціалістичних націй, повсякдень творчо контактуючись з усіма братніми народами, маючи спільні з ними світоглядні основи, духовні інтереси та устремління. Українська мова сьогодні — це мова, що, ввібравши найцінніше з надбань минулих віків, перебуває в неупинному розвитку, і — відповідно до потреб сучасної людини — весь час збагачується лексично, синонімічно, стилістично, удосконалюється структурно, виявляючи при цьому дедалі нові й нові потенціальні можливості. У своєму саморозвитку, у вічному оновленні мова наших днів черпає творчу силу від тих же заповітних джерел — джерел народного життя.

Якщо в минулому українська мова часом трактувалась переважно як мова селянська, більше побутова, така, якій багато чого бракувало, не вистачало засобів, скажімо, для викладу складних філософських понять, то хто зважився б, не будучи невігласом, щось подібне сказати сьогодні? Перед нами мова, якою перекладено 55 томів безсмертних творів Леніна. Саме таке її багатство фіксує нова фундаментальна праця українських мовознавців — 11-томний Словник української мови, видання якого завершується в ближчі роки. Мова, в якій знайдено барви і для створення оригінальної повноцінної літератури і для блискучих художніх перекладів творів світового письменства, шедеврів Гомера і Данте, Гете й Міцкевича, Пушкіна, Толстого і Шолохова...

Те, що сучасна українська мова розвивається не відрубно, не в замкнутому циклі, а в постійному творчому спілкуванні з мовами братніх народів і насамперед з мовою російською — безперечно є для неї стимулюючим фактором, активізує й поглиблює процес її внутрішнього розвитку. Чи уявити, наприклад, ізольовано від інших літератур пожовтневий розквіт української художньої прози, зокрема чи сягнув би такого розвитку в нашій літературі її наймонументальніший жанр — український роман, якби не черпала наша проза багатющий досвід тієї ж російської класичної романістики, що відкрилась братнім літературам своїм глибоким психологізмом, складними художньо-стилістичними структурами, рідкісним умінням створювати людські характери, подавши для всього світового письменства взірці того, з якою могутньою реалістичною силою слід порушувати проблеми соціальної справедливості, духовності, гуманізму, проблеми справді вселюдські... Знов і знов згадуються знамениті слова Франка про те, чим була російська література для людей його покоління, а що вже казати про наші часи, коли зв'язки наших літератур безмірно збагатилися, набрали нової суті, характеру ще більш творчого духовного обміну, творчого єднання.

Людині неупередженій неважко помітити, як дедалі зростає престиж української літературної мови, і неабияка в цьому заслуга нашого красивого письменства. В дореволюційні часи на мови інших народів перекладались лише поодинокі твори

українських письменників (і то була гірка історична несправедливість), сьогодні ж усе найзначніше, цікаве, талановите, що з'являється друком на Україні, привертає увагу і в інших республіках, перекладається на російську та інші братні мови.

Статистичні дані могли б засвідчити, як широко йде сьогодні українська книга по світу, як дедалі збільшується — особливо в соціалістичних країнах — кількість перекладів, зростає число тих, хто прагне перекладати безпосередньо з оригіналу, щоб у первісній красі донести до своїх читачів музику поезій Тичини, яскраву соковитість барв прози Яновського чи Довженка, хоча досягти цього, можна уявити, як нелегко... Адже: «Не дивися так привітно, яблуновоцвітно» — як його перекласти?

Цікаво, що чимало наших друзів — письменників братніх республік — теж виявляють бажання знайомитися з українськими творами в оригіналі, виявляють творчий інтерес до сучасної нашої прози й поезії, при зустрічі нерідко можна почути українське слово від Бондарева чи Айтматова, від Солоухіна, Алексеєва чи Янки Бриля, і хай це окремі штрихи, але вони характерні, бо це теж знамення часу, це стиль нашого життя — стиль братерства.

Запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики й квіткових пахоців — скількома епітетами супроводяться визначення української мови! І, зрештою, всі ці епітети слушні. Відомо, як високо оцінювали поетичні можливості української мови Луначарський і Маяковський, пригадується, з якою насолодою повторював Фадєєв рядки з «Кобзаря» — «Садок вишневий коло хати» або «І день іде, і ніч іде...» А хіба не відкриттям було те, чого досяг уже першою книжкою молодий Тичина, невтомний у своїх поетичних новаціях, вражаючий у своєму юнацькому мовотворчому буянні? Яку величезну змістову навантагу зуміла взяти на себе його поезія, яку нову гармонійність він виявив у нашій мові, які естетичні багатства, раніше не знані, відкрились... Дорогий для нас і урок Стефаніка, великого поета нашої прози, в котрого навіть слівце діалектне могло набирати надзвичайної художньої виразності й сили. Багатий, тонко інструментований вірш Рильського, Сосюри, Малишка, Балона не раз викликав захоплення майстрів поетичного перекладу, тих, хто, може, найбільше здатен оцінити неповторність художнього вислову, первісну красу оригіналу.

Високий в цілому рівень мовної культури засвідчується як творчістю наших визначних майстрів, так і поетичними та прозовими дебютами молодого літературного поповнення. Почуваєш радість щоразу, коли в книжці молодого поета чи новеліста знаходиш слово свіже, росянисте, вжите з художнім тактом, а відомо ж бо, як навіть звичайне рядове нібито слово — хай і побутове, хай і діалектне — може бути в контексті поставлене так вдало, так влучно, що воно одразу засвітиться, навіть на довколишні слова від нього ляжуть відблиски. Все залежить від художнього чуття автора, від глибини його думки. Звідси, очевидно, й починається майстерність, і молоді наші письменники, на честь їм будь сказано, досить успішно оволодівають цим найпершим мистецтвом — творчим, любовним ставленням до слова. Лякатися треба сірості, а не тієї бурхливої відваги, з якою молодий поет часом вдається до мовного експерименту, коли він для вислову значної думки шукає неологізмів, переінакшує, оновлює слово затерте, при цьому важливо тільки, щоб шукання не переходило в манірне штукарство, щоб не втрачалось дорогоцінне почуття справжнього відкривача, який дорожить естетичними законами народної мови і намагається бути весь час у творчій гармонійності з нею.

Я шавлію пересію, руту пересмичу,
Таки свого миленького к собі перекличу!

Така вона, музика нашої мови, як її почула колись легендарна полтавська дівчина Маруся Чурай.

І ось як у давніх словах сучасний поет знаходить нову свіжу образність:

Світ земний, немов дитина, —
У шляхах, як в сповитку...

Це пише Микола Братан у циклі поезій про Тюмень. «Ми п'ємо з одного кубка мандрів сонячних напій!...» — не знаю, як для кого, а для мене це образ справді поетичний,

наповнений духом сучасного життя.

Мова народу твориться колективно, беруть участь у цьому великому процесі і сивий людський досвід, і закохана юність, і бурхлива дитяча уява, — бо кого ж із нас не тішило, яку мовотворчу обдарованість, винахідливість виявляють малюки, які серед них бувають геніальні лінгвісти!

Письменник все має чути, вбирати, акумулювати в собі, щоб, вивіривши непохибною художньою мірою, випробувавши матеріал де знанням, а де інтуїтивно доторкнутись до цього слова, відчутти можливості, які воно таїть, і вже своєю працею зуміти надати йому нового блиску, відшліфувати, як діамант, і в такому вигляді повернути народові, долучити до скарбів його діючої літературної мови. Для письменника все має вагу: рядок давньої народної пісні чи сторінка літопису, твір художньої чи наукової літератури, мова преси і радіо, та все ж, мабуть, найцікавіше припадати йому до мови сучасного робітничого селища та мови хліборобського поля, вслухатися, як гомонить студентський або вчительський колектив, адже саме тут і буває воно, слово народне, — дотепне, образне, поетичне, часом гірке, часом веселе й дошкульне, сповнене то гумору, то нещадності сарказму, то душевної доброти, щирого привіту й ласкавості.

Не пригадую жодної поїздки по Україні, яка б не принесла радості якоїсь мовної знахідки. Ось перша-ліпша сторінка дорожнього блокнота:

- Гляньте, як *гостро* мчить степом кінь!..
- Земля така — *цвяхи посій* і ті зійдуть...
- Вітерець воду на озері *вівсюжить*...

Ось про того, хто відає розподілом житла: «Замість квартир роздає усмішки».

Або про того, хто має звичку аж надміру самокритикуватись: «Не тямить, що то ж тільки колесо само на себе грязюку лле».

Квітникарка стоїть серед своїх троянд, милується виплеканим:

- Таке ж воно гарне, чисте... Ну як *святе*..

Для письменника, надто ж повістяра чи романіста, мені здається, просто необхідно чути такого типу вислови, випадкові репліки, народні жарти, дотепи, адже це і є та мовна стихія, що допомагає в творчій роботі. Буває ж іноді, як з одного почутого слова несподівано виникає ціле гроно образів, формується задум... Так, скажімо, було з тронкою, словом, що його випадково довелося почути десь у степах. Іншим разом в колі білоруських друзів сподобалось слово «розвітання», відчулося, що в нашій мові слова саме з таким відтінком нема і що було б добре ввести його в наш мовний ужиток...

Прикро, звичайно, буває, коли чуєш з чіхось уст сканцеляризовані нековирності, скальковані штампи або троллейбусні вульгаризми, або коли навіть актор зі сцени вимовляє широко відоме слово перекручено, з неправильним наголосом. А скільки з'являється в нашій повсякденності отих мовних потворностей, що їх так дотепно висміює «Перець» в рубриці «Страшне перо не в гусака»... Мова тому й жива, що вона жива, зрештою, дистильовано чистої ніде її ніколи не було, а що випадки мовної недолугості висміюються, що засмічування мови не лишається поза увагою громадськості, це, по-моєму, свідчить якраз про здорове почуття дбайливості, про небайдужість народу до свого мовного багатства. Це те поле, що вимагає піклування спільного, колективного, а що вже говорити про мовознавців та літераторів, чийм і прямим професійним обов'язком, і творчим покликанням було й нині є — постійно дбати про здоров'я народного слова, побільшувати його впливовість, дбати про його єднаючу силу, художню виразність, чистоту.

У вигляді мови природою дано людині великий скарб. Не тільки користуватися ним, рідним словом, але й натхненно ростити, оберігати його коріння й леліяти його цвіт — ось тоді воно й буде запашним та співучим, сповненим музики й чару, життєвої правдивості й поетичності.